

Dosedanji razvoj deviantnih pojavov v Sloveniji

Katja Vodopivec*

Odklonsko vedenje ljudi spremlja družbeni in gospodarski razvoj in ovira povprečno pričakovano sožitje med ljudmi. Noben poseg v družbena dogajanja ni takšne narave, da ne bi dopuščal ali celo sam po sebi pospeševal tudi odklonskega vedenja. Odklonsko vedenje je torej družbena resničnost, s katero je treba računati kot z vsako drugo in je večkrat stranski produkt človekovega in družbenega delovanja. Brez upoštevanja te dejanskosti bi bilo predvidevanje in koncipiranje prihodnosti nestvarno in obenem slepo za razmišljanje o morebitnih možnostih za omejevanje takšnih pojavov.

Zaradi tega smo se sodelavci Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani vključili v projekt »Dolgoročni razvoj Slovenije«, ki ga izvaja Republiški komite za družbeno planiranje, s posebno raziskavo. Ta ima naslov »Alternativne možnosti razvoja nekaterih deviantnih pojavov do leta 2000« in ima tri dele. S tem prispevkom objavljamo sintetičen povzetek I. dela raziskave.

Pojem odklonskosti

Zato, da ne bi vsega, kar odstopa od večinskih pričakovanj, označevali za odklonsko, smo se odločili za raziskovanje družbenih odklonskosti v ožjem pomenu besede. Tako smo izbrali kot odklonske zlasti tiste razdiralne vedenjske oblike, ki so naravnane proti drugim ljudem in njihovi integriteti, proti nekaterim družbenim dobrinam, proti družbeni in osebni lastnini in končno tudi proti samemu sebi. Večina izbranih vedenjskih oblik ima še to skupno značilnost, da so »storilci v konfliktnem odnosu z družbo — državo in se zoper nje uporablja represija. Zaradi teh pojavov, njihovih količinskih in kakovostnih gibanj obstaja ves sistem državnih organov za njihovo preprečevanje in zatiranje«. Pri samouničevalnih vedenjskih oblikah prevzema jo podobno vlogo zdravstvene in druge ustanove.

Za podrobnejše analitično razčlenjevanje smo izbrali torej:

a) Napade na fizično in osebno integriteto ljudi:

1. Nasilje (analizo napisal Janez Pečar),

* Katja Vodopivec, profesorica za kriminologijo, Pravna fakulteta Ljubljana.

* Bavcon, L., Šelih, A.: Kazensko pravo. Ljubljana, čl. 7, Uradni list SR Slovenije, 1978.

2. Napade na pravice in svoboščine ljudi, na pravico do samoupravljanja, zlorabe računalniških podatkov (Alenka Šelih).

b) Napade proti lastnini:

3. Napade na družbeno in zasebno premoženje (Katja Vodopivec),

4. Gospodarska kazniva dejanja, gospodarske prestopke in prekrške (Peter Kobe).

c) Napade proti ljudem, življenjskemu okolju in stvarem:

5. Nedisciplin v javnem prometu (Ljubo Bavcon),

6. Varstvo življenjskega okolja (isti).

d) Napade proti družbeni ureditvi:

7. Politična odklonskost (Janez Pečar).

e) Samouničevalno vedenje:

Toksikomanije:

8. Alkoholomanije (Franci Brinc),

9. Druge toksikomanije (Darko Maver).

Opredelitve izbranih odklonskosti so:

1. Dejanja fizičnega in verbalnega nasilja obsegajo poleg teh dveh vedenjskih oblik tudi kazniva dejanja spolnega nasilja ter nasilja zoper uradno osebo, ko ta opravlja svoje naloge.

2. Napadi na pravice in svoboščine ljudi obsegajo t. i. »klasična« kazniva dejanja zoper pravice in svoboščine, kakor npr. nedotakljivost stanovanja, kršitve tajnosti pisemske pošiljke, kršitve poklicne skrivnosti, protipraven odvzem prostosti in po letu 1977 neupravičeno prisluškovanje in slikovno snemanje.

V posebnem poglavju so inkriminirana tudi kazniva dejanja zoper pravico do samoupravljanja.

V zvezi z zlorabo računalniške tehnike so vprašanja varstva uradne, poslovne in poklicne skrivnosti vsebovana v zgoraj omenjenih določilih, medtem ko se problem možnosti kršitve človeške zasebnosti s pomočjo računalniške tehnike kot problem, o katerem je treba razmišljati, šele pojavlja.

3. Napadi na družbeno in zasebno premoženje obsegajo znana t. i. »klasična kazniva dejanja«, kot so npr. tatvine, velike in roparske tatvine ter ropi, odvzemi motornega vozila in nekatera druga manj huda kazniva dejanja zoper premoženje. Poleg tega smo uvrstili sem tudi prekrške potepuštva in pohajkovanja ter igre na (slepo) srečo.

4. Kot gospodarska kazniva dejanja, prestopke in prekrške smo upoštevali protipravne na-

pade na družbeno premoženje s strani oseb s posebnimi lastnostmi (npr. odgovornih oseb), ki so v posebnem razmerju do sredstev družbene lastnine, dalje dejanja, s katerimi se napada gospodarski sistem oziroma njegov bistven in pomemben del (denarni, devizni, carinski, zunanjetrgovinski, davčni, notranja trgovina oziroma promet blaga in storitev, vključno z oblikovanjem cen), katerega pravni izraz so zapovedi in prepovedi določenega ravnanja gospodarskih subjektov (kolektivnih in posamičnih).

5. Nedisciplinarnost v javnem prometu obsega tiste vedenjske oblike, ki ogrožajo prometno varnost ljudi in premoženja.

6. Varstvo življenjskega okolja obsega onesnaževanje zraka, vode, zemlje, rastlinstva, živalstva, torej onesnaževanje in uničevanje bioloških in ekoloških pogojev človekovega življenja ter varstva človeka pred hrupom.

7. Politična odklonskost obsega tako dejanja, ki ogrožajo zunanjo varnost države (družbe), kakor tudi dejanja zoper notranjo varnost. Upoštevana so tako kazniva dejanja kot prekrški.

8. in 9. Alkoholomanije in druge toksikomanije obravnavamo pod skupnim naslovom in jih vse štejemo med toksikomanije zato, ker med njimi ne vidimo bistvenih razlik. Skupna definicija teh pojavov je, da je »toksikoman oseba, ki je z dolgotrajnim in prekomernim uživanjem droge postala odvisna od droge (psihično, fizično ali oboje) in so se pri njej zaradi tega razvile zdravstvene okvare in socialne težave, ki jih je mogoče diagnosticirati s klasičnimi medicinskimi in socialnimi postopki.«

Med samodestruktivne odklonske pojave nismo uvrstili samomorov, ker so bili nekateri sodelavci mnenja, da ima človek pravico do samomora.

ČASOVNE SERIJE

Časovne serije, ki smo jih lahko uporabili za namen te analize, izhajajo iz evidenc organov za notranje zadeve, statističnih podatkov zavodov za statistiko (o obtoženih in obsojenih oseb) ter nekateri iz zavodov za zdravstveno varstvo. Ker smo izbrali za analizo večinoma najbolj številne in pomembne pojave odklonskosti, smo npr. v letu 1976 zajeli z njimi 91 % prijav organom za notranje zadeve, 89 % ovadb javnim tožilstvom in 88 % obsojenih oseb ter bistvene podatke o zdravljenju alkoholomanov in

drugih toksikomanov, ki jih zbira pri nas Zavod SRS za zdravstveno varstvo.

Na dolžino časovnih serij, ki smo jih lahko zajeli, pa so bistveno vplivale spremembe v načinu evidentiranja po eni strani in v zakonskih določilih po drugi strani. Kolikor smo mogli in kolikor je bilo to upravičeno, smo zajeli časovne serije od leta 1951 dalje, če pa je prišlo do bistvenih zakonskih sprememb pri opazovanem pojavu, smo jih mogli analizirati le za krajši čas, večinoma od l. 1961 dalje. Do večjih zakonskih sprememb je prišlo v kazenski zakonodaji namreč predvsem l. 1951, 1960 in 1977. Te spremembe pa seveda niso posegle enako intenzivno v vse vrste kaznivih dejanj, temveč v nekatere bolj, v druge manj. Do največjih sistemskih sprememb je prišlo l. 1977, ko se je prej enotna jugoslovanska kazenska zakonodaja razdelila na federativno in republiško. Zato so časovne serije po letu 1977, kolikor razpolagamo z njimi, izredno nezanesljive in jih je treba tolmačiti z vso previdnostjo. Kljub vsem tem težavam pa je večina časovnih serij, ki so podlaga za naša opažanja, dolga pribl. dvajset let.

Take, kot so, so časovne serije odvisne od vrste dejavnikov, ki vplivajo nanje, med katerimi naj navedemo za primer naslednje:

- stopnja tehnološkega razvoja (npr. v prometu, v proizvodnji),
- bolj ali manj usmerjeni oziroma sproščeni gospodarski sistem,
- vsakokratna zakonodajna ali pojmovna opredelitev (npr. toksikomanije),
- večja ali manjša vidnost dogodka,
- odziv žrtve na dogodek,
- odbira v politiki kazenskega pregona,
- delovanje družbenonadzornih ustanov (strokovnost, organiziranost, tehnične opremljenosti),
- povzročena škoda, ki je odvisna od gibanja cen in zakonske določitve mejnih vrednosti,
- način spremljanja in evidentiranja pojavov ter vrsta ustanove, ki pojave spremlja (npr. na kateri stopnji postopka zbirajo podatke organi za notranje zadeve, javna tožilstva, sodišča, zdravstveni zavodi),
- težnje prebivalstva k odklonskemu vedenju.

To je torej ena enačba z velikim številom neznanck. Res pa je, da vsi ti vplivi ne prihajajo do izraza v enaki meri pri vseh časovnih serijah o gibanju odklonskosti in je treba pač smiselno

upoštevati predvsem tiste, ki nekatere od njih določajo v večji meri. Seveda je take vplive mogoče domnevati predvsem hipotetično in manj na eksakten način.

1. Časovne serije z naraščajočimi trendi

Med kaznivimi dejanji je najbolj očitno naraščanje **kaznivih dejanj zoper premoženje**. Naraščajoči trend do leta 1977 (podatki za kasnejša leta so manj zanesljivi) je izražen zlasti v linijah prijavljenih in raziskanih kaznivih dejanj in slabše v številu obsojenih oseb. Raziskanost teh dejanj je razmeroma slaba (nizek delež obsojenih oseb v primerjavi s prijavljenimi kaznivimi dejanji), raziskanih je le pribl. polovico dejanj, kar povratno vpliva na slabo prijavljanje lažjih dejanj te vrste. Domnevamo pa lahko, da krivulja prijavljenih kaznivih dejanj precej dobro kaže hujša kazniva dejanja, storjena zoper premoženje.

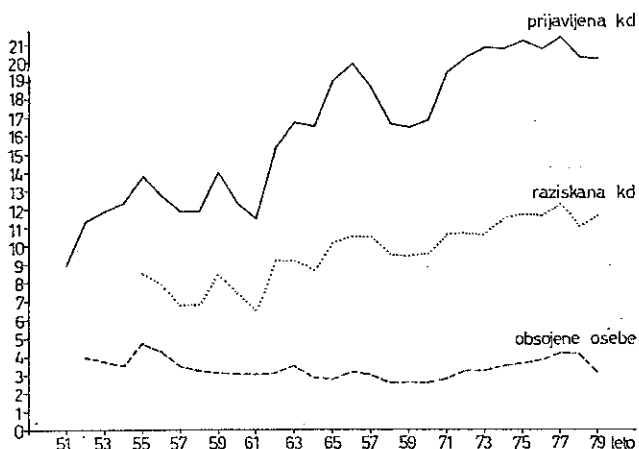
Teh dejanj je v primerjavi z ostalimi republikami v Sloveniji največ, kriminalitetno število se približuje kriminalitetnemu številu, ugotovljenemu za sosedno Avstrijo.

Med ovadenimi storilci jih je pribl. 30 % storilo kazniva dejanja zoper družbeno premoženje, med obsojenimi pa ena polovica. Manj huda kazniva dejanja iz te skupine so v večini.

Storilci kaznivih dejanj zoper premoženje so v pribl. 40 % povratniki, ki začenejo s kaznivimi dejanji te vrste že v zgodnji mladosti. Tri četrtine storilcev je starih manj kot trideset let.

Grafikon 1: Število KD in oseb v 000 v SRS

KAZNIVA DEJANJA ZOPER PREMOŽENJE

Časovne serije o osebah, kaznovanih od sodnikov za prekrške za potepuštvo in pohajkovanje ter za igre na srečo, ne naraščajo.

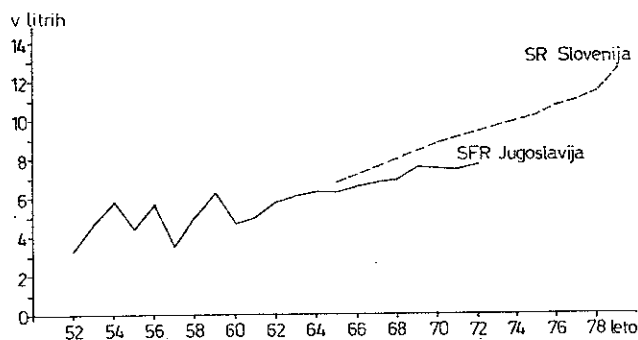
Drugi dve seriji, ki naraščata, sta posredna kazalca za naraščanje **alkoholomanij v Sloveniji**. Ena od hipotez je, da je »splošna stopnja potrošnje alkohola med prebivalstvom tesno povezana z razširjenostjo prekomernega uživanja alkoholnih pijač in velja pravilo: čim večje so količine potrošenega alkohola, večje je število prekomernih uživalcev in alkoholikov«.

Potrošnja čistega alkohola na prebivalca, starega nad petnajst let, je v Sloveniji nad jugoslovanskim povprečjem.

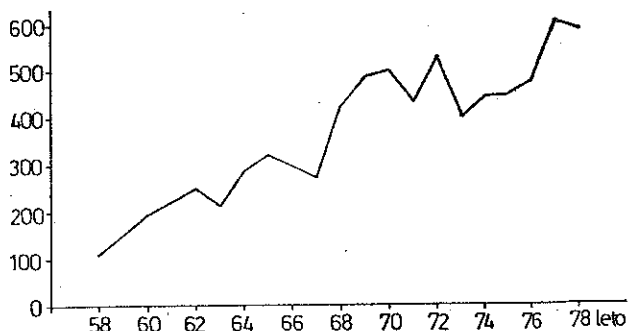
Poleg tega je bila ugotovljena značilna soodnosnost med povečano stopnjo smrtnosti zaradi ciroze jeter in potrošnjo čistega alkohola na prebivalca v 33 državah v obdobju 1929—1960 (Brinc po Bruunu).

Tudi v tem primeru ugotavljajo pisci, da je večje število poznejših alkoholikov pričelo popivati že v mladosti.

Grafikon 2: Potrošnja čistega alkohola na prebivalca

Grafikon 3: Število umrlih zaradi ciroze jeter v SR Sloveniji

Podatki o alkoholomanih v Sloveniji seveda niso znani, ocenjujejo jih pa različni pisci na pribl. 100 000.

Še manj je znana zasvojenost z drugimi toksičnimi sredstvi (t. i. **narkomanije**). Število ovađenih in obsojenih oseb za kazniva dejanja v zvezi z drogami v zadnjih letih tudi narašča, vendar ti podatki ne kažejo dejanskega stanja. Pri tem si ne moremo pomagati niti s številom hospitaliziranih toksičomanov (brez alkoholomanov), ker so se med tem spremenila stališča zdravnikov do vprašanja, koga je primerno hospitalizirati, koga ne in za koliko časa. Upravičeno torej domnevamo, da je problem akutnejši, kot je bil pred letom 1972. Pisec (Maver) poudarja, da »vzbuja zaskrbljenost pričetek organizirane trgovine z drogami . . . , ki se sedaj pojavlja že kot bolj organizirano tngovanje z večjimi finančnimi sredstvi, ki včasih izvirajo tudi iz tujih držav«. Posebno nevarnost predstavlja tudi heroin, ki se je bliskovito razširil med zahodnoevropsko mladino.

V posebni raziskavi, ki jo je opravil beograjski inštitut ocenjujejo, da ima Ljubljana med mesti v Jugoslaviji najvišjo stopnjo narkomanij.

Naraščajoče trende smo našli torej med oblikami odklonskosti, ki jih je sicer težko odkrivati in med katerimi je veliko število meznanega, ki pa imajo kljub temu tele skupne karakteristike:

- v njih so udeleženi predvsem mladi in zelo mladi ljudje,
- med njimi je visok delež povratnikov.

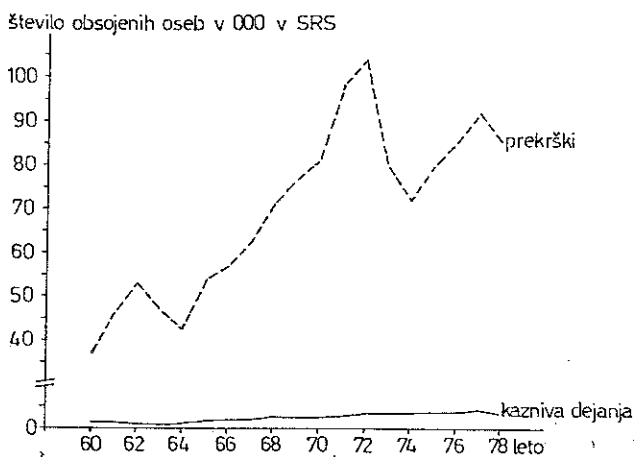
2. Naraščajoči trend z začasno stagnacijo

Sem je mogoče, po Bavconovem mnenju, uvrstiti **nedisciplino v cestnem prometu**.

Število obsojenih za kazniva dejanja in prekrške v tem primeru dobro kaže dejansko stanje. Upadanje in stagnacija zlasti po letu 1972 pripisuje pisec deloma temu, da že od leta 1974 stagnira število domačih in tujih vozil na kilometer cest, ker je povpraševanje po motornih vozilih glede na število prebivalstva in gospodinjstev v Sloveniji razmeroma zasičeno, poleg tega pa tudi temu, da je »velika gostota gibajočih vozil na cestah verjetno tudi eden izmed dejavnikov večje varnosti . . . , ker ne dopušča večjih hitrosti in preprečuje druga tvegana in nevarna ravnanja voznikov«.

Grafikon 4:

OBSOJENI ZA KAZNIVA DEJANJA IN PREKRŠKE V PROMETU

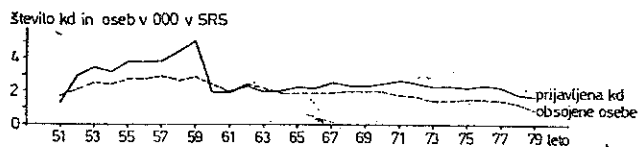
3. Padajoče časovne serije

Sem je treba uvrstiti skoraj vsa nasilna dejanja, ki, kakor smo rekli, obsegajo fizično in verbalno ter spolno nasilje. Tak trend izkazuje število obsojenih za vsa ta dejanja, kakor tudi število prijavljenih in obsojenih samo za kazniva dejanja zoper življenje in telo.

Pri hujših oblikah teh dejanj je prijavljivost in raziskanost precej velika (v grafikonu se obe liniji prekrivata), med tem ko ustvarja krivulja o obsojenih osebah napačen vtis skladnosti s podatki organov za notranje zadeve, to pa zato, ker vsebuje tudi osebe, ki so bile obsojene za lahke telesne poškodbe na podlagi zasebnih tožb, ki jih evidence organov za notranje zadeve ne vsebujejo.

Grafikon 5:

KAZNIVA DEJANJA ZOPER ŽIVLJENJE IN TELO

op.: linija raziskane kriminalitete (od l. 1956-1979) se pokriva z linijo prijavljene

Kot izjemo pri vseh vrstah nasilnosti je treba omeniti le t. i. nasilniško obnašanje (huliganstvo), ki je bilo kot kaznivo dejanje uvedeno šele l. 1967 in je do l. 1978 naraščalo. Pisec Pečar je pri razlagi tega predviden in pravi, da je to naraščanje lahko tudi posledica večjega nadzоровanja pojavov te vrste. Obenem s tem je treba omeniti tudi, da se je prav v zadnjih letih zvišalo število ropov in roparskih tatvin, ki pa je na sploh izredno majhno (pribl. 6 na leto). Ta dva pojava bi bilo zato treba skrbneje opazovati tudi v prihodnjih letih.

V primerjavi z drugimi republikami je nasilnih dejanj v Sloveniji najmanj, razen t. i. spolnih kaznivih dejanj, za katera domneva Pečar tele možnosti: ali se ta dejanja v Sloveniji bolj pogosto prijavljajo in sodijo, ali pa jih je zaradi »navzočnosti sezoncev resnično več«.

Ko razmišlja o verodostojnosti zbranih podatkov, pravi Pečar, da je pač najmanj razlik med resničnostjo in pregonom pri umorih in hudih telesnih poškodbah, medtem ko se druga nasilna dejanja deloma slabo prijavljajo (npr. spolno nasilje), deloma pa se spori obravnavajo z nekazenskimi ukrepi in pred samoupravnimi družbenonadzorstvenimi organi.

4. Časovne serije, ki ne kažejo dejanskega stanja

Sem uvrščamo najprej **napade na pravice in svoboščine ljudi, na pravico do samoupravljanja ter zlorabe računalniških podatkov**. Časovna serija obsojenih oseb zaradi kaznivega dejanja zoper svoboščine in pravice državljanov sicer narašča, vsebuje pa predvsem kazniva dejanja ogrožanja varnosti (ki jih sodna praksa v bistvu opredeljuje kot predhodno fazo lahke in hude telesne poškodbe) in kršitev nedotakljivosti stanovanja (kamor so vključene tudi t. i. nezakonite vselitve). Zaradi takih dejanj je bilo v preteklih letih ovadenih pribl. 1000 in obsojenih letno pribl. 200 oseb. Upravičeno pa lahko domnevamo, da je bilo dejanj, ki spadajo v spredaj navedeno pojmovno definicijo, znatno več. Storičev, obsojenih zaradi kaznivih dejanj zoper samoupravljanje, je bilo v Sloveniji v letih od 1977 do 1979 — 1, 2, 2.

Zloraba računalniških podatkov v smislu, kakor ga je opredelila Šelihova, pravno še ni urejena in zato kršitve niso evidentirane.

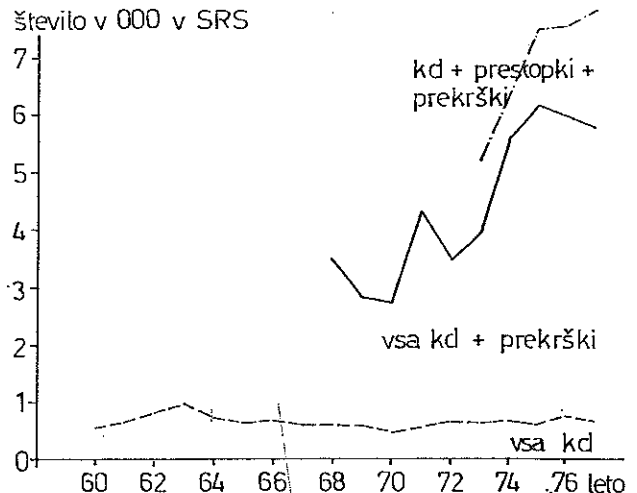
Druga vrsta dejanj, ki jih uvrščamo v to poglavje, so **gospodarska kazniva dejanja, prestopki in prekrški**. Na tem področju se je pogosto spreminjala politika pregona (ostrejša npr. po govoru maršala Tita v Splitu l. 1962 in nato spremembe v kazenskem zakoniku; blažja v času gospodarske reforme po letu 1965 in ostrejša po pismu predsednika Tita in CK v letu 1972), spreminjala se je normativna ureditev gospodarstva nasploh in posebej razmejitev med kaznivimi dejanji, gospodarskimi prestopki in prekrški ipd. Zaradi posebnosti tega področja je problem temnega polja še izrazitejši; zato domnevamo, da je zlasti kaznivih dejanj v resnici znatno več, kot jih izkazujejo statistični podatki. Po teh podatkih pa je med vsemi obsojenimi le 6,6 % oseb obsojenih zaradi gospodarskih kaznivih dejanj.

Tretja vrsta dejanj iz te skupine so **napadi na varstvo človekovega življenjskega okolja**. Do leta 1977 so bila iz tega področja normirana kot kazniva le dejanja onesnaževanja pitne vode in onesnaženje krme ali vode, namenejše za napajanje živine, uničevanje gozdov in prenašanje nalezljivih bolezni. V 16 letih, tj. od l. 1961 do 1976, so bile na leto za taka dejanja obsojene povprečno le tri osebe.

Četrta vrsta dejanj so **politična kazniva dejanja in prekrški**, ki so bili v preteklosti, podobno kot gospodarska kazniva dejanja, prestopki in prekrški, tudi podvrženi predvsem politiki pregona, ki se je zaostрила po letu 1972. Število ob-

Grafikon 6:

GOSPODARSKA KAZNIVA DEJANJA, PRESTOPKI IN PREKRŠKI

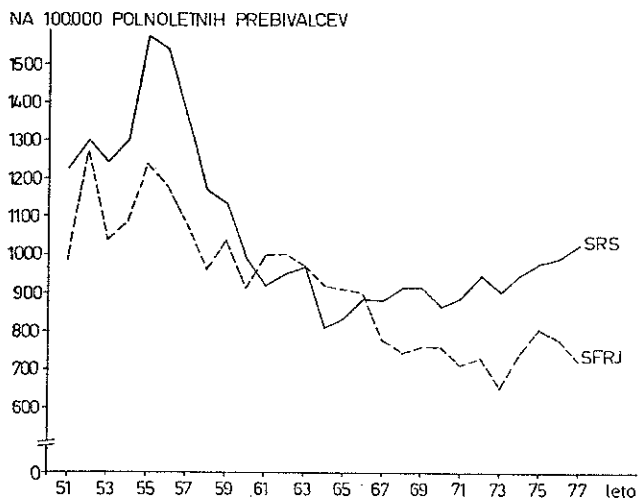

sojenih storilcev za ta dejanja je bilo v letih 1974—1976 povprečno 90 letno in 130 za prekrške. Med republikami smo po kriminalitetnem številu na 100 000 polnoletnih prebivalcev na četrtem mestu.

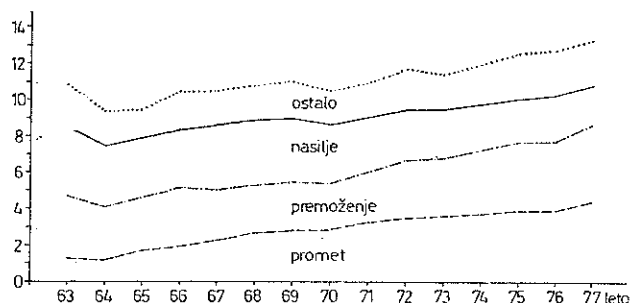
5. Časovne serije o vseh obsojenih osebah

Te serije se v splošnih ocenah odklonskosti pogosto uporabljajo. So pa v resnici le slab približek stvarnosti. Ne glede na to, da so omejene zgolj na inkriminirana kazniva dejanja, tj. na normativne predpise, in s tem od teh predpisov odvisne, kažejo predvsem le zadnjo fazo kazenskega postopka pred rednimi sodišči, ne pa vsega, kar smo upoštevali doslej. Iz dosedanjih prikazov je bilo razvidno, da so za spremljanje nekaterih odklonskosti bolj primerne serije o prijavljenih dogodkih, za spremljanje drugih pojavov pa seštevki oseb, obsojenih pred rednimi sodišči in pred sodniki za prekrške (glede na to, da se zakonske razmejitve spreminjajo, celota pa ostaja v okviru zatiralnih ukrepov). Gospodarskim kaznivim dejanjem pa smo morali prišesti tudi gospodarske prestopke in gospodarske prekrške. Na tak način smo skušali pri posameznih vrstah serij omejiti veliko število različnih vplivov na bolj homogene frekvenčne distribucije, česar pa ni mogoče uporabiti na enak način niti za frekvenčne distribucije vseh oseb, prijavljenih organom za notranje zadeve, niti za distribucije obsojenih oseb.

Grafikon 7: Število polnoletnih obsojencev na 100 000 prebivalcev

Grafikon 8: Število obsojenih v SRS v 000

Gornje časovne serije prikazujemo torej predvsem zato, ker se pogosto uporabljajo za preveč daljnosežna sklepanja, imajo pa le zelo omejen analitičen pomen.

Primerjava obeh krivulj o številu polnoletnih obsojenih oseb na 100 000 prebivalcev pokaže, da so se gibala kriminalitetna števila za Slovenijo v preteklih 27 letih, z izjemo 5 let, skoraj ves čas nad povprečjem SFRJ. Krivulja o obsojenih osebah v Sloveniji je strmo padala od leta 1955 do 1964, ko se je nato zopet začela vzpenjati proti letu 1977. Vprašanje, zakaj se je po tem letu v Sloveniji krivulja vzpenjala, skušamo pojasniti z naslednjim strukturalnim grafikonom, ki ima vrisane komulative.

Iz tega je razvidno, da so k trendu naraščanja prispevali zlasti obsojeni za kazniva dejanja v prometu in za kazniva dejanja zoper premoženje (ta pa so, kakor smo rekli, večinoma lažja kazniva dejanja). Takšen strukturalni razvoj je razumljiv glede na gospodarsko razvitost Slovenije, po drugi strani pa nam pove, da kljub razmeroma visokim kriminalitetnim številom v Sloveniji v primerjavi z vso državo položaj z enakrat še ni zaskrbljujoč.

DRUŽBENE RAZMERE, KI SO VPLIVALE ALI VPLIVAJO NA RAZVOJ ODKLONSKOSTI

Pri preučevanju in razlagi odklonskih pojavov smo postali previdni. Po eni strani ne gre za funkcionalne zveze, po drugi strani pa smo navajeni razmišljati linearno, družbeni pojavi pa za tak način razmišljanja niso primerni.

Poleg tega, da ne moremo govoriti o linearnih vzrokih in posledicah, tudi ne moremo izolirati posameznih vplivov in jih nizati enega poleg drugega, ker ti pač delujejo v medsebojni pove-

zanosti in včasih šele kumulativno vplivajo na določene manifestacije.

In ne nazadnje, vedenje ljudi je le izjemoma posledica hipnega položaja, večinoma pa je rezultanta življenjske zgodovine človeka kot dejavne osebnosti v družbenem okolju, v katerem živi.

Zavedamo se torej, da bomo mogli med številnimi interakcijskimi dejavniki opozoriti le na nekatere. Pri tem pa se zavestno omejujemo na družbene dejavnike in v glavnem zanemarjamo možne psihološke ali psihiatrične razlage. To pa zato, ker vključujemo našo analizo v razmišljanje o družbenem razvoju v Sloveniji.

1. Napadi na premoženje in toksikomanije

Med naraščajoče pojave odklonskosti smo uvrstili kazniva dejanja zoper premoženje, alkoholomanije in narkomanije, z veliko previdnostjo pa tudi kazalce za to, da bi mogla naraščati nasilna dejanja mladih ljudi in morebitni ropi in roparske tatvine.

Vse te vedenjske oblike je mogoče deliti na priložnostne in stalnejše. Vsekakor je med njimi več kot polovica priložnostnih vedenjskih manifestacij (npr. tatvin, tatvin v samopostrežnih trgovinah, občasnih alkoholiziranosti, občasnih poskusov kajenja marihuane ipd.), ki nastajajo v tako različnih in pestrih življenjskih okoliščinah, da jih ni mogoče stniti v nekaj poimenovalcev. V razlaganju občasnih odklonskih vedenjskih oblik smo torej še zelo nemočni, saj je človeška narava vse prej kot samo smiselno in smotrno urejena. Verjetno pa vplivajo na gibanje števila teh pojavov zlasti boljše priložnosti zanje (npr. razvijanje samopostrežnih prodajal).

Vsem drugim pojavom te vrste pa je skupno, da so to vedenjske oblike predvsem mladih ljudi. Poleg tega pa gre tudi za visoke deleže povratka. Domnevamo lahko, da se odziva del mladine na neugodne življenjske razmere ali z neustreznimi akcijami ali z umikom (zlasti narkomanije), da pa so neugodne življenjske razmere za razvoj takih mladih ljudi podobne. Pisici posameznih analiz so opozorili predvsem na nekatere razmere:

— močna družbena diferenciacija in še obstoječa zapostavljenost nekaterih družbenih slojev;

— način vzgajanja in izobraževanja, ki je predvsem tekmovalno naravn;

— možnosti in nemožnosti zaposlovanja, način opravljanja dela (pogoste ponavljalne, mehanične operacije), možnosti oziroma nemožnosti napredovanja na nekaterih delovnih mestih;

— slabe možnosti za doseganje uspeha v prostem času;

— mladi ljudje starejšim, ki so si že priborili svoj življenjski prostor, niso potrebni in jih predvsem ogrožajo v njihovem položaju;

— mlad človek si šele išče svoj življenjski prostor, si umišlja cilje in išče možnosti za njihovo uresničitev. Pri teh težnjah pa marsikoga od njih ovirajo zlasti zgoraj omenjene družbene razmere;

— značilno za mlade ljudi je, da iščejo ideale, ki jih prenašajo v utopično prihodnost. Pri tem pa so novo nastajajoče vrednostne težnje drugačne od že proklamiranih in bistveno različne od tistih vrednot, ki se uresničujejo v praksi;

— ena od primarnih človekovih potreb je, da komunicira z drugimi. Slaba komunikacija med starejšimi in mladimi, občutje osamljenosti odrija mlade v krog vrstnikov s podobnimi vrednostnimi težnjami. K slabi komunikaciji med ljudmi prispevajo tudi pogosti očitki namesto vzpodbud.

— v sredstvih javnega obveščanja povzdigujejo zvezdnštvo in nasilje;

— družinska povezanost postaja slaba.

Skratka, kakovost življenja ni (ali še ni) taka, da bi si mladi želeli živeti v njej na način, kakršnega pričakujejo tisti, ki ustvarjajo normativni sistem.

Vzpenjajoče krivulje za navedene pojave v zadnjih petnajstih letih ocenjujemo kot stvarne kazalce za povečevanje nekaterih oblik odklonskosti v Sloveniji. V tem času so se sicer tu in tam spreminjala vrednotenja teh dejanj (npr. kazniva dejanja zoper premoženje z neznatno družbeno nevarnostjo, ocena zasvojenosti z alkoholom ali drogami), toda bolj v smeri večje tolerantnosti do teh pojavov kot obratno.

2. Nedisciplina v cestnem prometu

Krivulje, ki ponazarjajo gibanje več časovnih serij smo označili kot naraščajoče trende z začasno stagnacijo. Kot vplive na gibanje teh pojavov omenja Bavcon:

— naraščanje števila motornih vozil v SR Sloveniji se polagoma umirja in postajajo potrebe verjetno bolj ali manj zasičene;

— počasno naraščajoča dolžina sodobnih cest ima za posledico, da od leta 1974 stagnira število vozil na kilometer cest;

— gostota vozil na cestah je kljub temu velika in je verjetno tudi to eden od dejavnikov večje varnosti;

— vozni park (starost in opremljenost vozil) se je verjetno v preteklosti izboljševal;

— odnos urejevalcev prometa do udeležencev v prometu je bil dober;

— o prometni disciplini udeležencev v prometu lahko samo posredno sklepamo iz podatkov o intervencijah organov prometnega nadzorstva. Ena od hipotez pa je, da je v resnici tem manj prometne nediscipline, čim več je nadzorovanja, toda krivulja o prometni nedisciplini se vendarle vzpenja zaradi povečanega nadzorovanja.

Na nedisciplino v prometu vplivajo torej: cestišča, gostota in opremljenost vozil ter izurjenost, kultura in temperament voznikov.

3. Nasilna dejanja

Čeprav je delež oseb, obsojenih za nasilna dejanja pred rednimi sodišči in pred sodniki za prekrške v Sloveniji, razmeroma velik (dasi nižji kot v ostalih predelih Jugoslavije) in kaže padajoči trend, je treba pri teh vrstah vedenjskih oblik upoštevati nekatere posebnosti, ki olajšujejo razumevanje padajočega trenda.

Najprej so tu verbalni delikti (med vsemi ca. $\frac{1}{3}$), ki so pregonljivi na zasebno tožbo oškodovanca in je odvisno od njegove presoje, ali bo tožil ali ne. Na gibanje števila zasebnih tožb so nedvomno vplivala povišanja odvetniških tarif leta 1966 in sodnih taks leta 1969 ter tudi kasneje. Poleg tega vpliva na število takih tožb tudi dolžina postopka in s tem pripravljenost za poravnavanje, končno pa v ne majhni meri tudi občutek oškodovanca o tem, kaj je z obsodbo storilca pridobil, oziroma da ni ničesar pridobil. In ne nazadnje so se spremenile življenjske razmere (manj sostanovalskih razmerij, življenje v stolpnicaх ima za posledico manj stikov in manj sporov med ljudmi), morda pa je tudi v potrošniški družbi postala občutljivost za čast manjša.

Podoben je položaj lahkih telesnih poškodb (pribl. 40 % vseh nasilnih dejanj), ki so postale pregonljive na zasebno tožbo šele leta 1961 (tj.

leto, ki izkazuje v grafikonu sunkovit padec oseb, obsojenih za kazniva dejanja zoper življenje in telo). Lahke telesne poškodbe si ljudje pogosto povzročajo v družinskih sporih, zaradi katerih oškodovanci (večinoma ženske in otroci) neradi tožijo ali iz strahu ali iz sramu. Za ti dve vrsti sporov meni Pečar tudi, da so nekatere od njih po letu 1958 pričeli uspešno razreševati poravnalni sveti (zlasti na podeželju) in je število obsojenih storilcev tudi zaradi tega postalo manjše.

Posebna so dejanja spolnega nasilja (pribl. 5 % od vseh nasilnih dejanj), tako po motivih kot po okoliščinah, v katerih prihaja do njih (po mnenju pisca Pečarja lahko znaten delež k številu teh dejanj prispevajo samski sezonski delavci). Po etiologiji pa so specifična nasilna dejanja proti uradni osebi (tudi ca. 5 % od vseh nasilnih dejanj), ki nastajajo v posebnih sporih okoliščinah.

Za razlago ostalih kaznivih dejanj, tj. hujših telesnih poškodb, bi lahko uporabili tri empirične raziskave, ki so bile narejene v Sloveniji.*

Dva od raziskovalcev (Šelihova in Uderman) ocenjujeta, da je med obsodbami za telesne poškodbe in uboje delež trajnejših nesporazumov med storilcem in oškodovancem $\frac{1}{3}$, medtem ko ocenjuje Podjavoršek za svoje območje ta delež na $\frac{2}{3}$ primerov. Na trenutne sporne položaje odpade po oceni Šelihove ena polovica telesnih poškodb, po oceni Udermana pa le ena tretjina ubojev. Pečar ocenjuje, da je veliko teh dejanj storjenih v alkoholiziranosti in da take načine obračunavanja uporabljajo predvsem nižji družbeni sloji.

Na podlagi preučevanja literature o medsebojnih odnosih med ljudmi v 30 plemenih meni Fromm, da tak način obračunavanja med ljudmi pospešujejo sistemi, ki so zgrajeni na tekmovanju, hierarhiji in individualizmu za razliko od sistemov, ki izhajajo iz potrjevanja življenja s pomočjo idealov, običajev in ustanov (str. 150, 151).**

* Šelih, A.: Kriminaliteta telesnih poškodb na območju Slovenska Bistrice. Maribor, Obzorja 1963.

— Podjavoršek, A.: Kazniva dejanja telesnih poškodb v občini Šmarje pri Jelšah. Revija za kriminalistiko in kriminologijo 2, 1970, s. 97—104.

— Uderman, B., idr.: Uboji na Slovenskem. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti 1974, tipkopis.

** Fromm, E.: Anatomie der menschlichen Destruktivität. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1974.

4. Napadi na pravice in svoboščine ljudi, na pravico do samoupravljanja, zlorabe računalniških podatkov

Nekateri napadi na pravice in svoboščine ljudi so kazenskopravno že dolgo časa normirani (npr. ogrožanje varnosti, kršitve nedotakljivosti stanovanja, tajnosti pisemske pošiljke, poklicne skrivnosti, protipraven odvzem prostosti), novejši načini teh kršitev (neupravičeno prisluškovanje in neupravičeno slikovno snemanje) pa so postali kazniva dejanja šele po letu 1977. Nekatera od teh dejanj izvršujejo predvsem zasebniki (ogrožanje varnosti, kršitve nedotakljivosti stanovanja). Pri drugih pa so najpogostejši storilci delavci kazenskega pregona, zato so se ta dejanja preganjala le občasno (npr. po času brionskega plenuma l. 1966).

Napadi na pravico do samoupravljanja so izločeni v posebno poglavje slovenskega kazenskega zakona tudi šele v letu 1977, med teoretiki in praktiki pa so različna stališča o tem, ali je treba kazenskopravno varstvo te pravice razširiti ali pa mu dati pomen le skrajnega sredstva. Večina piscev se strinja s tem, da je to po eni strani občutljivo področje in da mora v marsikaterih spornih položajih uspešno poseči tudi družbeni pravobranilec samoupravljanja in ne le kazenski pregon. Na drugi strani pa so storilci teh dejanj predvsem vodilni delavci, pri katerih se postavlja tudi vprašanje odgovornosti za delo, ki ga opravljajo.

V zvezi z možnostmi zlorabe računalniške tehnike ne zadoščajo več predpisi o varstvu uradne, poslovne in poklicne skrivnosti, saj računalniška tehnika »omogoča neslutene posege v človekovo zasebnost ter izredno olajšuje nadzorstvo nad posameznikom« (Šelih). Kazenskopравниh določil v zvezi s to možnostjo še ni. Storilci takih dejanj so pri nas lahko predvsem delavci nadzorstvenih ustanov.

Večino teh dejanj štejejo sodobni pisci med dejanja »belega ovratnika«.

5. Gospodarska kazniva dejanja, gospodarski prestopki in prekrški

Čeprav krivulja teh dejanj ne kaže dejanskih razmer v gospodarstvu, je mogoče iz dosedanjih opazovanj gibanja teh pojavov v naših družbenih razmerah napraviti nekaj splošnih ugotovitev. Pisec sestavka Kobe je razdelil vplive na te pojave v več vrst:

1. Splošni vplivi:

1.1. Z novimi družbenogospodarskimi odnosi se uveljavljajo drugačna moralna stališča od tistih, ki so nastajala skozi stoletja. Ta pa še niso v tolikšni meri spoznana in utrjena, da bi prerasla v ponotranjen sistem moralnih norm. S tem v zvezi ostaja odprto vprašanje, ali se s pravnimi normami ponotranjenje novih moralnih norm sploh lahko pospešuje.

1.2. Iz tega izhajajo preobsežni in prepogosto spreminjajoči se gospodarski ukrepi s pravnimi sankcijami, s katerimi se tudi bistveno spreminjajo možnosti gospodarjenja, tudi to povzroča kršitve, ki so lahko zavestne (iskanje vrzeli v sistemskih pravnih rešitvah), lahko pa so tudi posledica nepoznavanja norm.

1.3. Mednarodna gospodarska in politična razmerja in dogajanja, ki se kažejo v gospodarskih stikih s tujino, zlasti pri uvozu in izvozu in s temi zvezanimi deviznimi posli.

2. Posebni in posamezni vplivi:

2.1. Stopnja organiziranosti v sami delovni organizaciji in odnosi v njej, kot tudi njena delavnost (predmet poslovanja). S tem v zvezi se odpira vprašanje objektivnih možnosti, pa tudi subjektivne pripravljenosti za razvijanje družbene solidarnosti ob obstoječem kolektivnem in posamičnem egoizmu.

2.2. Individualni, osebni dejavniki.

3. Problemi družbenega nadzorovanja teh pojavov:

3.1. Spreminjajoča se politika kazenskega pregona in kampanjske akcije ter s tem v zvezi subjektivistično in voluntaristično delovanje organov družbenega nadzorstva.

3.2. Težave pri odkrivanju in raziskovanju teh dejanj, zlasti glede na obsežne in pogosto spreminjajoče se zakonske določbe in glede na to, da gre za delovanje, ki se pogosto odvija ob zakonitem poslovanju, ko storilci izkoriščajo sicer legalne oblike za nelegalno ravnanje ali si drugače posebej prizadevajo, da bi prikrili svoje ravnanje. V tej zvezi naj omenimo, da je med storilci te vrste kaznivih dejanj 80 % takšnih, ki so posebej označene kot odgovorne (glede na njihovo funkcijo) osebe.

6. Varstvo človekovega življenjskega okolja

Varstvo človekovega naravnega okolja postaja toliko bolj ogroženo, kolikor bolj se večja industrijska proizvodnja in kolikor bolj gostota postaja naseljena pokrajina. Ljudje so se te problematike začeli zavedati šele nekako pred dvajsetimi leti in so jo začeli in skušali reševati med drugim predvsem z normativnimi določili. Del teh določb je tudi zatiralen. V resnici pa je varstvo okolja »na povsem zadnjem mestu stvar represije«, meni pisec prispevka Bavcon.

Uspešnejše varstvo okolja ovirajo visoki stroški za postavljanje očiščevalnih naprav in omejene gospodarske možnosti proizvodnih organizacij, obenem z nevarnostjo, da bi morale zaradi morebitne nerentabilnosti odpustiti delavce in bi s tem povzročale ne samo gospodarsko, temveč tudi politično škodo.

7. Politična odklonskost

Politično odklonskost smo obravnavali kot zadnjo frekvenčno distribucijo, ki ne kaže stvarnosti, temveč predvsem vsakokratna ogrožanja in občutja o ogroženosti notranje ter zunanje varnosti in s temi povezano politično pregonar. Pri teh dejanjih se poudarja svojevrstnost motivacije po subjektivni plati.

Vplivi na obstoj in gibanje tega pojava naj bi bili tile:

— blokovska ureditev sveta..., položaj v Sredozemlju in na Bližnjem vzhodu ter obstoječa vojna žarišča, pa pomen samoupravne socialistične Jugoslavije na Balkanu in v gibanju neuvrščenih;

— delovanje politične emigracije;

— sezonski delavci v zamejstvu, ki so izpostavljeni tudi propagandi in pritiskom politične emigracije;

— odprtost meja;

— znotraj države večnarodni sestav prebivalstva, različna gospodarska razvitost posameznih območij, razlike v političnih prizadevanjih nekaterih skupin prebivalstva;

— objektivne in subjektivne težave v gradnji novega samoupravnega družbenega sistema.

Sklepna razmišljanja

Opazovali smo evidentirane podatke o gibanju nekaterih odklonskih pojavov in skušali ugotavljati dejavnike, ki so vplivali na razvoj frekvenčnih distribucij.

Ko smo pregledovali zbrano gradivo, nam je to samo po sebi razpadlo v dve večji skupini, najprej v vrste odklonov, katerih frekvenčne distribucije (če jih upoštevamo v celoti) vsaj deloma kažejo stvarnost, in posebno skupino pojavov, pri katerih smo bili mnenja, da frekvenčne distribucije ne kažejo stvarnosti. Znotraj te zadnje skupine so se znašle (ne da bi to namenoma hoteli) tri vrste odklonskosti, in sicer: napadi na pravice in svoboščine ljudi, na pravico do samoupravljanja, zlorabe računalniških podatkov; gospodarska kazniva dejanja, prestopki in prekrški; napadi na varstvo človekovega okolja. Pri vseh teh treh vrstah se normativni sistem šele gradi, storilci so pripadniki belega ovratnika, zakonodajalci so do inkriminacij teh dejanj zelo previdni, nadzorne ustanove tipajoče in po možnosti strpne. Menimo, da takih pomislekov in take strpnosti ni pri tistih odklonskih ravnanjih, pri katerih izhajajo storilci iz nižjih in najnižjih družbenih plasti. Tam gre za tako imenovana klasična kazniva dejanja in po družbenem statusu brezimne storilce, pri katerih se nam dozdeva, da vse razumemo in je vse jasno.

Prikazali in pojasnjevali smo razvojne trende nekaterih odklonskih pojavov. Pri tem smo se zavedali, da so bili taki, kot so bili, lahko le v preteklih okoliščinah, ki so v prihodnosti nepovnljive. Zato smo okoliščine, ki so lahko vplivale na pojave v preteklosti, iskali, razčlenjevali in nanje opozarjali z namenom, da bi v vse v sestavku omenjene smeri in morda tudi nekatere druge razmišljali v prihodnje. Dozdevalo se nam je, da nam večja razvejanost možnih dejavnikov bolj razpira pogled v prihodnost.

Past Development of Deviant Phenomena in Slovenia

Vodopivec, dr. Katja, Professor of Criminology, Faculty of Law, Ljubljana

The Institute of Criminology at the Faculty of Law in Ljubljana participated in the research project »The Long-Term Development of Slovenia« carried out by the Republican Committee for Social Planning. The present contribution is a summary of the first part of the project. Temporal series followed from 1951 on were divided into those which were increasing (criminal offences against property, alcohol and other addictions), those which were increasing but were temporarily in abeyance (traffic offences) and those which were declining (the majority of violent acts) and also those which did not re-

flect the real dynamics (offences against the rights and freedom of citizens, offences against self-management rights, abuse of computer data, economic deviance, offences against environmental pollution, political criminal offences and misdemeanors). The research also tried to establish those social conditions which were relevant for the past trends of temporal series. It was also stated that perpetrators of deviant acts which were not properly reflected by temporal series belonged to the sphere of white collar crime.